

DOI 10.26886/2414-634X.7(51)2021.5

UDC: 37 (091) "18/"19"

**FAMILY UPBRINGING FEATURES IN THE PEASANT FAMILY OF THE
CENTRAL UKRAINIAN REGION OF THE 19TH – FIRST QUARTER OF
THE 20TH CENTURY**

**Tetiana Okolnycha, Doctor of Pedagogical Sciences, Associate
Professor**

<https://orcid.org/000-0003-3740-2495>

e-mail: t.vladimirovna.75@ukr.net

Serhii Yakovenko, Postgraduate student

<https://orcid.org/000-0003-0387-2624>

e-mail: idris@ukr.net

Volodymyr Vynnychenko Central Ukrainian State Pedagogical University,
Ukraine, Kropyvnytskyi

Features of family upbringing in the Ukrainian peasant family of the 19th – first quarter of the 20th century taking into account a regional aspect have been revealed in the article. The authors consider the Center of Ukraine as a multicultural region inhabited by representatives of many countries of the world. The focus of publication is on the peasant family, since the Ukrainian society of the 19th – first quarter of the 20th century belonged to the traditional, characterized by the dominance of agriculture. The feature of such a society – the process of its formation took place in the interaction of "pagan" consciousness with Christianity, as a result of which various syncretic forms emerged, which were the ideological principles of collective life, has been singled out. The leading areas of children upbringing: labor, physical and moral, which were determined by traditional norms of life, behavior, lifestyle, and religious beliefs have been considered in the article.

Key words: family upbringing, Ukrainian peasant family, Central Ukrainian region, directions of upbringing, traditional society, traditional norms of everyday life.

доктор педагогічних наук, Окольніча Т. В.; аспірант, Яковенко С. А., Особливості сімейного виховання у селянській родині Центральноукраїнського регіону XIX – першої чверті XX ст. / Центральноукраїнський державний педагогічний університет імені Володимира Винниченка, Україна, Кропивницький.

У статті розкрито особливості сімейного виховання в українській селянській родині XIX – першої чверті XX ст. з урахуванням регіонального аспекту. Авторами розглядається Центр України – полікультурний регіон, який населяли представники багатьох країн світу. У публікації акцентується увага на селянській сім'ї, адже українське суспільство XIX – першої чверті XX ст. належало до традиційних, для яких властивим було домінування сільського господарства. Виокремлено особливість такого суспільства – процес його формування проходив у взаємодії «язичницької» свідомості з християнством, унаслідок чого виникали різноманітні синкретичні форми, що були світоглядними засадами колективної життєдіяльності. У статті розглянуто провідні напрями виховання дітей: трудове, фізичне та моральне, що визначалися традиційними нормами побуту, життєвим устроєм, релігійними уявленнями.

Ключові слова: сімейне виховання, українська селянська родина, Центральноукраїнський регіон, напрями виховання, традиційне суспільство, традиційні норми побуту.

Постановка проблеми. Усі розвинені країни сучасного світу, до яких належить і Україна, внаслідок глобалізаційних процесів та

особливостей історичного розвитку є полікультурними. Відповідно, формування особистості, соціокультурний та водночас етнокультурний досвід якої дозволяє їй успішно самоорієнтуватися і самовизначатися у полікультурному середовищі є важливою педагогічною проблемою сьогодення. Одним із шляхів її реалізації є звернення до власного народно-педагогічного надбання минулих епох.

Серед актуальних проблем розвитку і зміцнення української держави важливе місце посідає засвоєння історичного, традиційного досвіду українського народу в сімейному вихованні, адже сім'я – це осередок суспільних відносин, який постійно розвивається і характеризується багатовекторністю своїх взаємозв'язків та взаємозалежностей.

З огляду на актуальність цієї проблематики, плідним дослідницьким полем є період XIX – першої чверті XX ст. – час суспільних, політичних, економічних перетворень, які змінили традиційну українську сім'ю.

Розуміння сутності та особливостей сімейного виховання в українській родині XIX – першої чверті XX ст. неможливе без урахування регіонального аспекту. У цьому контексті науковий інтерес становить Центр України XIX – першої чверті XX ст. – полікультурний регіон, який населяли представники багатьох країн світу (росіяни, білоруси, поляки, болгары, молдовани та ін.).

Проблема теорії та практики виховання дітей у сім'ї в контексті етнічної складової опосередковано чи фрагментарно розглянута в працях вітчизняних учених А. Говорун, Н. Калініченко, В. Костів, О. Кравченко, В. Кузьмінського, О. Прицак, Н. Побірченко, О. Радул, В. Федяєвої та ін. У дослідженнях цих авторів наголошено на необхідності врахування етнічної традиції у сфері освіти, навчання та виховання дітей та молоді, в тому числі й у сім'ї.

Мета статті – розкрити суть та напрями сімейного виховання в українській селянській родині XIX – першої чверті XX ст. з урахуванням регіонального аспекту Центральної України.

Виклад основного матеріалу статті. Найбільш поширеною у Центральній Україні XIX – першої чверті XX ст. була селянська сім'я, адже українське суспільство XIX – першої чверті XX ст. належало до традиційних, для яких властивим було домінування сільського господарства. Особливістю такого суспільства було те, що воно формувалося у процесі взаємодії «язичницької» свідомості з християнством, унаслідок чого виникали різноманітні синкретичні форми, що були світоглядними засадами колективної життєдіяльності [1; 2; 4].

Традиційна українська сільська сім'я, проіснувала до 1920-х років. Незважаючи на посилення процесів індустріалізації та урбанізації, ще навіть на початку XX ст. на території України 94 % населення було зайнято сільським господарством [7, с. 228]. Зауважимо, що в жодному іншому типі сім'ї так не збереглися споконвічно українські риси, народна ментальність, вірування, культура і побут, як у селянській родині. Тому цілком логічним був і залишається інтерес етнографів, педагогів, істориків, демографів та соціологів до вивчення окремих аспектів, що тією чи тією мірою співвідносять з селянською сім'єю та з вихованням дітей у ній.

Своєрідними були відносини між членами селянської сім'ї Центральної України, які будувалися на засадах моралі та звичаєвого права. Старовинні традиції найбільше зберігалися у взаємозв'язковій «діти-батьки». Діти знаходилися у повній залежності від батьків. Вони могли віддавати їх у найми, відбирати зароблені ними гроші й використовувати на свої потреби. Відповідно: чим більше дітей, тим вище благо і матеріальний статок сім'ї.

За існуючим звичаєвим правом, що було поширене і в центральному регіоні, у випадку смерті чоловіка, якщо діти ще малі, головою сім'ї ставала жінка, але тільки до моменту одруження старшого сина. «Если же вдова выходит замуж, родительская власть переходит к вотчиму, хотя и с некоторыми ограничениями над взрослыми детьми. Так, вотчим не имеет права отдать пасынка в наймы против воли последнего, наказывать за неповиновение» [1, с. 140]. Ці спостереження були зроблені у 1886 р. у Єлисаветградському повіті Херсонської губернії.

Бездітні, але заможні селяни, зазвичай брали собі дитину, переважно сироту (надавали перевагу хлопцям): «Если усыновленный – сирота, берут несколько свидетелей, идут в расправу, там заявляют о желании взять какого-то ребенка «за дитину», пишут условия или обязательства, по которому берущий должен воспитать ребенка, кормить и одевать до совершеннолетия, женить или выдать замуж и после смерти оставить все свое имущество движимое и недвижимое, а также надел» [1, с. 155–156]. Усиновленому давали прізвище батька, в майбутньому ж він зобов'язувався піклуватися про батьків. У протилежному випадку, його могли вигнати з сім'ї, громади. Зазвичай, усиновлювали як родичів, так і нерідних дітей.

Якщо хтось із батьків помирав, громада назначала над малолітніми сиротами опікунів, якими переважно були близькі родичі [3; 5].

Провідним фактором виховання дітей у селянській родині у всіх регіонах України була праця. Вектор праці у селянській родині Центра України був домінуючим у розвитку дітей та молоді. Власне факт появи дитини сприймався у сім'ї як поява ще одного помічника, тому батьки, здебільшого воліли народження хлопчиків, аніж дівчат [3; 6].

Одним із головних індикаторів, маркерів ступеня соціалізованості, інкорпорації дітей в соціальну структуру сільського соціуму була їх

участь у трудовій діяльності. Особливо актуальним постає питання трудового виховання саме у степовому Центральноукраїнському хліборобському краї, де до роботи в полі привчали змалку. У цьому, на нашу думку, полягає відмінність даного напряму виховного впливу, якщо порівнювати центральнуукраїнські губернії з північноукраїнськими.

Залучення дітей до господарсько-виробничої діяльності означало, насамперед, поступове набуття ними статусу соціально значущих членів сільської спільноти. Підтвердженням цьому є система соціовікових термінів господарського характеру на позначення важливих моментів переходу від пасивного учасника виробничого життя сім'ї до безпосереднього виконавця трудових обов'язків та повноправного члена своєї спільноти. З 7 років хлопчика називали «пастушок», «свинар», «вівчар», «чередник», «погонич», «бороноволок», «пахолок», «навощик», з 12 до 14 років – «робітнички», «плугатарі», «молотники». Найбільш поширеними найменуваннями для дівчинки були «нянька», «швачечка», «пряшечка» [1; 3; 6].

Особливістю трудового виховання та як наслідок, його ефективністю, було те, що діти не готувалися до майбутньої праці, а залучалися до неї органічно, поступово, через ускладнення різних видів діяльності, які чергувалися між собою. Процес включення дітей до активної трудової діяльності передбачав їхню участь у таких основних ділянках господарства: хліборобство, скотарство, бджільництво, рибальство, збиральництво, народні промисли та ремесла, хатнє господарство.

Система трудового виховання в селянській сім'ї була чітко диференційована та структурована залежно від віку та статі дитини. «Коли дитині виповнилося 7 років, у селі хлопчика надягали штани, і він ставав погоничем – поганяв воли під час оранки, пас телят, овець,

свиней і допомагав по господарству. Дівчині ж пов'язували поверх сорочки запаску і називали її прялею, бо починали вчити прясти. Дівчата няньчили малят, пасли телят, овець, гусей, допомагали матері в хатній роботі» [7, с. 229]. Виховні процеси, спрямовані на оволодіння отроками чоловічими і жіночими видами праці, були своєрідними, майже окремими, яким властиві свої цілі, зміст, форми, організація: процес виховання хлопчиків і процес виховання дівчаток. З 7 років син потрапляв під більший вплив чоловіка, який готував його до виконання функцій годувальника сім'ї та її голови, доньок, відповідно, залучали до жіночої праці. Хлопчики з 7 років допомагали у теслярській справі, гончарстві, бджолярстві, полюванні, обробці шкіри, хутра, виготовленні дерев'яного посуду. Хлопчикам дозволялося самостійно боронити, орати, молотити. Дівчата допомагали у хатньому господарстві, пряли, ткали, вишивали, шили та доглядали менших дітей, згрібали сіно, збирали колоски під час жнив, допомагали в'язати снопи, смикати і тіпати (терти) льон, коноплю. Існував принцип передачі професійної спрямованості від батька до сина. Якщо батько був пасічником, теслярем, гончарем і т.п., то дуже часто залучав і дітей до свого ремесла. Матері вчили дочок вести домашнє господарство, вирощувати агрокультурні рослини (правильно сіяти моркву, буряк, капусту тощо), підтримувати чистоту в хаті, доїти корів, кіз тощо. Ще в колісці селянські діти долучалися до землі. Передовсім, це траплялося тому, що батьки завжди брали їх з собою на роботу в поле. Ця давня українська необхідність збереглася і в Центрі України. Про це свідчить опис: «Спрятавши ребенка под тенью снопа или копицы, жена отправляется помогать мужу в работе... В это время является сотрудница – его жена, неся на одной руке ребенка и тою же рукою придерживает висящие на плечах припасы, а в другой руке в одном или двух горшках пищу» [5, с. 24]. Така закономірність брати дитину з

собою в поле пов'язана не скільки з соціально-економічним становищем родини, скільки з прямою необхідністю. Лише з появою у ХХ ст. дитячих садків батьки перестають брати маленьких діточок з собою в поле. Робота на землі приносила основний дохід селянській родині, була її засобом та способом існування, тому і ставлення до годувальниці було найшанобливішим. Прищеплюючи його своїм дітям, батьки ділилися секретами та напрацюваннями щодо вирощування, догляду та збору врожаю. Праці як засобу трудового виховання відводилася значна частка життєвого устрою кожної сім'ї. Цей напрям виховного впливу на дітей був і залишається провідним у селянській родині Центральної України.

Одним із шляхів трудової соціалізації східнослов'янських дітей була їхня участь в аграрно-обрядовій сфері – важливій частині життєдіяльності, в якій виявлявся тісний зв'язок із землеробською працею. При цьому діти були не просто об'єктом виховного впливу, а безпосередніми учасниками річного обрядового кола.

Найважливіші свята і обряди припадали на першу частину року – час сподівання на новий врожай. Діти окремими групами, насамперед, брали участь у такому важливому елементі всіх великих свят, як обхід хат – для того, щоб, за давніми уявленнями, які збереглися і в ХІХ ст., уберегти громаду від злих сил і привернути добрі. Як засвідчують дослідження етнографів у важливі для майбутнього врожаю періоди, навесні і влітку (зелено-троїцький період), діти брали участь у спільних обходах поля і нив.

Окремі обрядові дійства супроводжувалися спеціальними іграми, що сприяли вихованню в отроків особливого ставлення до праці як найважливішої потреби людини. В аграрних іграх діти східнослов'янських народів наслідували трудові функції дорослих: зорювали землю, сіяли, жали та косили, в'язали снопи і складали їх у

копиці, молотили зерно і т. ін. У дослідженнях етнографів ХІХ – першої чверті ХХ ст. найбільше зафіксовано весняні та літні обрядові ігри дітей (пісні-хороводи «Кривий танець», «А ми просо сіяли», «Мак», «Льон», ігри викликання дощу, «В жнива»). Будучи розвагою, такі ігри готували дітей до трудової діяльності [1; 7].

У центральних степах нагальною була проблема з водою. Тому для даного локативу притаманний своєрідний культ води та дощу – життєдайної вологи. Дітям змалечку прищеплювалося розуміння, що необхідно зберігати воду, не забруднювати водойми, збирати родючу дощову воду, а взимку – сніг, який після танення використовували у побуті, поїли худобу тощо [4].

Важка землеробська праця зумовлювала надання величезного значення фізичному вихованню. Результати дослідження дозволили визначити шляхи фізичного виховання: в сім'ї (загартування, харчування), у спільноті (рухливі ігри та забави), використання народної медицини.

Як засоби загартування широко застосовувалися сили природи (повітря, вода, земля, сонце, роса тощо), які, зі свого боку, ефективно поєднувалися з раціональним харчуванням і повноцінним руховим режимом.

Дитячі рухливі ігри та забави поділялись на рухливі ігри без предметів, що пов'язані з біганням навздогін, наввипередки, пошуком, прориванням кола, перетягуванням, рухливі ігри з предметами, рухливі забави. Через рухливі ігри та забави відбувалися вироблення, акумуляція, збереження та передання з покоління в покоління досвіду фізичного виховання.

Для забезпечення та підтримки здоров'я дітей використовувалась знання народної медицини. «Лікування» здійснювали народні лікарі (баба-повитуха або місцева знахарка), елементарні дії для лікування

виконувала мати. Для боротьби з недугою використовували поєднання магічних дій та замовлянь. Зміст лікування найчастіше зводився до вигнання із організму дитини нечистої сили чи персоніфікованої хвороби. З метою вигнати хворобу з організму використовували воду, зілля, вогонь.

Серед регуляторів соціальної поведінки українських дітей велику роль відігравало й моральне виховання. Процес морального виховання відбувався як поступове, ступеневе оволодіння поведінковою системою, властивою для східнослов'янської культурної традиції, яка включала оволодіння дитиною знаннями, правилами, нормами і цінностями, тобто стосувалася усіх сторін її життєдіяльності та вимагала виконання одних дій і забороняла інші.

Моральне виховання спрямовувалось на формування у дітей: 1) ставлення до праці як діяльності, яка здатна звеличити людину, 2) гуманної взаємодії з природою, 3) почуття цінності сім'ї, поваги до старших та здійснювалось за допомогою заборон («запук»), сімейних свят, передання моральних правил та норм поведінки через залучення до ремесел та промислів [6].

Механізмами дотримання правильної поведінки були заохочення (словесні: дитину хвалили, ставлячи у приклад, налаштовували на позитивне майбутнє, рідше заохочення було матеріальним) та покарання (осуд, словесні погрози, примусове виконання тих чи тих робіт, іноді «карали голодом»). Фізичне покарання застосовувалося у випадках крадіжки, брехні, злослів'я.

В українській сім'ї дбали про морально-етичні засади християнської етики. У XIX ст. Дієвим та необхідним засобом релігійного виховання були церковні свята. Специфічними для Центральної України було святкування таких свят. У даному регіоні починають виникати характерні лише для нього форми відзначення Святвечора, Різдва,

Великодня. Наприклад, «...втрачає популярність вертеп, колядування було поширене не на Різдво, а на Святвечір, як на Півдні» [7]. Окрім позитивного впливу на виховання дітей, очевидці відзначають інший бік такого святкування, зазначаючи, що на свята у молоді з'явилася звичка пити: «При всяком удобном случае, когда начинается гуляние, и они пьют дома день, а потом отправляются напоследок в шинок. За отцами и матерями следуют их дети, от мала до велика. Радуются. В шинке бывает пьянь и ругань. Дети, находясь здесь же, смотрят на все это как на свое будущее, доступное для них, но ни один отец, ни одна мать не скажет своему дитяти отправиться домой, чтобы не слушать и не видеть этого пагубного для них начала, напротив дети рвутся домой; родители удерживают их при себе до окончания своего пиршества. Этим заранее крестьяне в своих детях искажают нравственность и приучают к грубым привычкам» [5, с. 4]. Але такі речі скоріш за все були винятком, аніж правилом, тому все ж таки подібні церемонії виховували у дитини моральні цінності.

Суттєвим у дотриманні моральності було статеве виховання дітей та молоді. У Центральній Україні воно носило традиційний характер. Батьки у вихованні дітей дотримувалися думки, що статеве життя можливе лише у подружжі. Першорядною моральною заповіддю для дівчини було збереження цноти до одруження. Дівка зазнавала серйозного покарання у разі виявлення дошлюбного зв'язку (її називали «покрітка»). Хоча спостерігалася еволюційність у поглядах щодо поняття «покрітки». Якщо на початку ХІХ ст. у Єлисеветградському повіті таких дівчат зневажали, виводили по селу, висміювали, то вже наприкінці ХІХ ст. «позор, падавший прежде на голову согрешившей девушки (покрітки), теперь не проявляется с такою ужасною силою, как это было раньше» [5, с. 37].

Громадою засуджувались і крадіжки (зłodія прилюдно висміювали, «цурковали»), пиятика, бешкет, сварки(таку молодь не поважали, старалися не мати з ними ніяких серйозних справ, не брати за кумів) [1].

Висновки і перспективи подальших досліджень в цьому напрямку. Отже, розглянувши стан та основні напрями виховання дітей у селянській родині Центральної України в означених хронологічних межах, можемо зробити висновок, що провідними були трудове, фізичне та моральне виховання, що визначалися традиційними нормами побуту, поведінки, життєвого устрою, релігійних уявлень.

Перспективою подальших досліджень в цьому напрямку є вивчення особливостей сімейного виховання в українській робітничій родині Центральної України XIX – першої чверті XX ст.

Література:

1. Munroe, R. H., Munroe, R. Z., Shimmin, H. S. (1984). Children's Work in four cultures. Determinants and Consequences. *American Anthropologist*, 376.
2. Okolnycha, T. (2018). Eastern stavic toys as a means of upbringing children in ethnographic materials of 19 – first quarters of the 20 centuries. *Paradigm of knowledge. Multidisciplinary Scientific Journal*, № 4 (30), Muscat, 2018, 26–36.
3. Okolnycha, T. V. (2017). Ethnographic studies of folk pedagogy of the tastern stavs (XIX – XX centuries). *Paradigm of knowledge. Multidisciplin Scientific Journal*. № 5 (25), Muscat, 2017, 74–92.
4. Okolnycha, T. V. (2017). The development of Ukrainian ethnography in the nineteenth century and its importance in the study of the eastern slavs' child

world. *Innovative solutions in modern science*. № 7 (16), Dubai, 2017, 42–49.

5. Prof, V., Kowalewsky, M. (1890). Mariage among the early slavs. *Folklore, Quarterly Review of Myth*. Lond., 84.

6. Worobec, C. D. (1990). Temptress or virgin? The precarious sexual position of women in postemancipation Ukrainian peasant society. *Slavic Review*, Vol. 49, № 2, 227–238.

References:

1. Munroe, R. H., Munroe, R. Z., Shimmin, H. S. (1984). Children's Work in four cultures. Determinants and Consequences. *American Anthropologist*. [Children's Work in four cultures. Determinants and Consequences]. *American Anthropologist*. [in England].

2. Okolnych, T. (2018). Eastern stavic toys as a means of upbringing children in ethnographic materials of 19 – first quarters of the 20 centuries. [Eastern stavic toys as a means of upbringing children in ethnographic materials of 19 – first quarters of the 20 centuries]. *Paradigm of knowledge*. Muscat. [in England].

3. Okolnych, T. V. (2017). Ethnographic studies of folk pedagogy of the tastern stavs (XIX – XX centuries). [Ethnographic studies of folk pedagogy of the tastern stavs (XIX – XX centuries)]. *Multidisciplin Scientific Journal*. Muscat. [in England].

4. Okolnych, T. V. (2017). The development of Ukrainian ethnography in the nineteenth century and its importance in the study of the eastern slavs' child world. [The development of Ukrainian ethnography in the nineteenth century and its importance in the study of the eastern slavs' child world]. **Innovative solutions in modern science**. Dubai. [in England].

5. Prof, V., Kowalewsky, M. (1890). Mariage among the early slavs. [Mariage among the early slavs]. *Folklore, Quarterly Review of Myth*, Lond. [in England].

6. Worobec, C. D. (1990). Temptress or virgin? The precarious sexual position of women in postemancipation Ukrainian peasant society. [Temptress or virgin? The precarious sexual position of women in postemancipation Ukrainian peasant society Slavic Review]. Slavic Review. [in England].

Citation: Tetiana Okolnycha, Serhii Yakovenko (2021). FAMILY UPBRINGING FEATURES IN THE PEASANT FAMILY OF THE CENTRAL UKRAINIAN REGION OF THE 19TH – FIRST QUARTER OF THE 20TH CENTURY. New York. TK Meganom LLC. Innovative Solutions in Modern Science. 7(51). doi: 10.26886/2414-634X.7(51)2021.5

Copyright: Tetiana Okolnycha, Serhii Yakovenko ©. 2021. This is an openaccess article distributed under the terms of the Creative Commons Attribution License (CC BY). The use, distribution or reproduction in other forums is permitted, provided the original author(s) or licensor are credited and that the original publication in this journal is cited, in accordance with accepted academic practice. No use, distribution or reproduction is permitted which does not comply with these terms.